

Пойда О.А. Формування моральних цінностей у школярів при вивченні творів Михайла Коцюбинського / О.А.Пойда // ХХ століття від модерності до традиції: зб. наук. праць – Випуск 4. Михайло Коцюбинський і український модернізм ХХ століття: до 150-річчя від дня народження письменника. – Вінниця: ТОВ фірма "Планер", 2015. – С.329-336.

О.А.Пойда

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ШКОЛЯРІВ ПРИ ВИВЧЕННІ ТВОРІВ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

Художня література в школі відіграє велику роль у вихованні школяра як громадянина України з притаманними йому мораллю та інтересами, з високою культурою праці та поведінки. Вона володіє великою силою емоційного впливу на виховання, яке становить найважливіший фактор формування особи. Своїми, властивими лише їй, засобами література сприяє формуванню у кожної молоді людини усвідомлення потреби у праці, що є завданням першорядної моральної і економічної значущості, її місце на передньому краї у здійсненні зрелих вимог до морально-естетичного виховання молоді, формування її духовного світу, національної самосвідомості. У всебічному і гармонійному розвитку особи, у комплексному підході до виховної роботи, застосуванні нових освітніх технологій літературі в школі належить особлива, духовна роль.

Реформа школи передбачає в усій повноті й яскравості використовувати багатство художньої літератури для виховання молоді. Звідси постає найперше завдання – посилити роль уроків літератури у формуванні духовно багаті, гармонійно розвиненої, свідомої особистості з високими моральними ідеалами й естетичними потребами, адже саме на плечі сучасних юнаків та дівчат ляже відповідальність на майбутнє.

У чинному "Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти" серед інших важливих понять, які реалізовує сучасна школа, робиться акцент на загальнокультурній компетентності, тобто "здатності

учня аналізувати та оцінювати досягнення національної та світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного суспільства, застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на загальнолюдські цінності" [1]

Однією з найважливіших складових духовності кожної нації є її моральність. Як стверджував Альберт Ейнштейн, вона є "основою всіх людських цінностей". Саме завдяки їй здійснюється духовне освоєння дійсності, регулюється поведінка людини на й уся система суспільних відносин.

Безперечно, вироблені віками загальнолюдські цінності та загальні людські принципи, що складаються із тисячолітніх духовних надбань усіх народностей, містять і моральні чесноти українців. Цікавою, з приводу цього є думка Г.Разумцевої: "Загальнолюдські моральні цінності, потрапляючи на національний ґрунт, поєднувалися із споконвічними українськими чеснотами, створюючи складне мереживо національного менталітету, морально-духовний обрис нації" [2,с. 17].

Мистецтво у всіх його проявах якнайповніше здатне відобразити всі порухи людської душі, продемонструвати багатство й глибину складного внутрішнього світу особистості, дати молодій людині ті зразки, на які вона змогла б опиратись, формуючи свій власний життєвий досвід.

У пояснювальній записці до "Програми з української літератури для загальноосвітніх навчальних закладів. 5-9 класи" наголошується,на тому, що "українська література також є потужним носієм ідентичності нації, її генетичного коду. Тому в контексті світових процесів глобалізації, індивідуальному національному самоусвідомленні, самозбереженні й самостверженні її роль незаперечна й важлива. Виховання свідомого українця повинно базуватися на історичних і культурних знаннях, традиціях,

на переосмисленні сучасного досвіду на основі загальнолюдських цінностей." [3].

Джерелом формування моральних цінностей сучасного школяра є, безперечно, класична література, яка пройшла випробування часом, зокрема творчість знаменитого нашого земляка Михайла Михайловича Коцюбинського. Вона упродовж довгого часу привертає увагу багатьох творців вивчали багато науковців, зокрема В. Борщевський, Н. Калениченко, Ю. Кузнецов, В. Лесик, Г. Логвин, Н. Логвиненко, Н. Лойко, П. Орлик, В. Панченко, Я. Поліщук, Б. Соя, Б. Степанишин та інші.

Шляхи морального виховання при вивченні життєпису Великого Сонцеклонника розглядались нами у статті "Формування моральних цінностей у старшокласників при вивченні життєпису письменника (на матеріалі вивчення біографії Михайла Коцюбинського)" [4] Дане ж дослідження має на меті продовжити аналіз піднятих раніше проблем, простежити майстерність митця у відтворенні загальнолюдських цінностей, та накреслити певні методи та прийоми реалізації виховної мети на уроках української літератури.

Зазначимо, що в курсі вивчення кращих зразків рідної літератури, ознайомлення із творчістю Михайла Коцюбинського має наскрізний характер, адже уже з початкових класів діти мають можливість читати такі шедеври української малої прози, як "Харитя", "Ялинка", "Маленький грішник". При їх вивченні в учнів закладаються основи моральних принципів, які в майбутньому мають сприяти формуванню духовно багатой людини.

Щодо середньої та старшої ланки, то нині діюча програма з української літератури пропонує для текстуального вивчення такі твори М. Коцюбинського:

- 8 клас: повість "Дорогою ціною" (скорочено) (3 год.),

- 10 клас: психологічна новела "Intermezzo", імпресіоністична повість "Тіні забутих предків" (5 год.).

З'єднувальною ланкою між уроком із життєпису та текстуальним вивченням спадщини письменника може послужити цитата Максима Горького: "Рідкісної душевної краси і благородства був Михайло Коцюбинський. Чарівна людина і справжній поет. Читайте його прекрасні твори, у нього є чому навчитись"[5, с.146].

У 8 класі при вивченні повісті "Дорогою ціною" виховна мета має бути спрямована на те, щоб учні глибоко проїняли ідеєю твору, на "усвідомлення необхідності особистої свободи для гармонійного розвитку, краси глибокого почуття кохання, мужності, сили волі як рис характеру, необхідних для боротьби зі злом" [6, с. 65].

Для її реалізації необхідно ретельно продумати роботу над дослідженням характерів носіїв цієї ідеї – головних героїв. У роботі над образами можна використати інноваційну технологію – міні-проектну роботу. Клас ділиться на 2 групи, які працюють над дослідженням рис характеру Остапа та Соломії, а також засобами їх вираження. Результатом такої роботи мають бути висновки про те, що М.Коцюбинський дуже лаконічний у портретних характеристиках, оскільки головна увага акцентована на розкритті внутрішнього світу героїв. Для цього він ретельно обирає ряд тропів. Наприклад, волелюбний характер Соломії розкривається за допомогою оцінювальних епітетів: "Все мені *противне*, все *гидке*, - говорить вона, і чоловік, і панщина, й життя моє *безщасне*" [7; 1, 330]. У запеклій боротьбі за своє щастя, кохання, волю вона здатна на неймовірні вчинки, навіть самопожертву, виявляючи справжній героїзм, рішучість та наполегливість. Сцена в плавнях свідчить про дивовижне поєднання ніжності та безстрашності. Адже заблукавши, в розпачі вона не опускає руки, а "зібрала свою енергію, всю силу волі, всю міць тіла і йшла *уперто й завзято*, з вірою, що її широкі і високі груди зламають усі перешкоди" [7; 1, 350]. Учні

також визначають, що бунтарська, волелюбна натура Остапа виявляється в його роздумах про Запорізьку Січ, козаччину, боротьбу за волю. Тому для його характеристики письменник добирає метафоричні епітети типу: його слово *сміливе*, речі *бунтівничі*.

Складання плану характеристики Соломії та Остапа здійснити можна за допомогою прийому асоціативного куща. Це доцільно здійснити на етапі закріплення навчального матеріалу. Пропонуємо варіант однорівневого грона:

Аналізуючи образи головних героїв, учнів слід спонукати до висловлення роздумів про збереження моралі, адже ступінь моральності суспільства визначається абсолютно конкретними речами. Це не просто слова, а базові принципи виживання, це лінія, опустившись нижче якої ковчег тоне. Варто також обговорити проблему волі людини і можливості її досягнення в сучасних умовах.

На підсумковому етапі роботи над ментальними рисами українців, варто було б реалізувати міжпредметні зв'язки зі світовою літературою, нагадавши учням слова із повісті Антуана де Сент-Екзюпері, у яких закладено глибинний зміст: "— Ви дуже гарні, але порожні,— сказав іще маленький принц.- Задля вас не схочеться померти." [8]. Учням пропонується до обговорення проблема жертвності, цільності людської особистості. В процесі дискусії у школярів має сформуватись думка про те, якою має бути справжня людина.

Подаючи творчість Великого Сонцепоклонника в 10 класі, учитель ставить за мету донести до сердець учнів, насамперед, глибину внутрішнього світу ліричного героя з "Intermezzo", який, власне, перегукується із духовним світом самого автора. Також в полі зору трагізм долі Івана і Марічки як наслідок суперечності між мрією і дійсністю, духовний світ людини у зв'язку зі світом природи. Образи Івана та Марічки як втілення романтичної ідеї незнищенності кохання. На цих уроках має відбуватись " усвідомлення гуманізму як основи світоглядних переконань особистості, оптимізму і життєствердження як важливих духовних цінностей буття людини. Усвідомлення краси природи, її благотворного впливу на людину. Прищеплення рис співчуття, співпереживання як важливих ознак гуманізму людини. Усвідомлення краси глибокого почуття кохання і деспотизму антигуманних звичаїв" [9, 105].

При роботі над текстами цих творів варто віддати перевагу використанню прийомів створення проблемності й емоційності. І якщо при вивченні новели «Intermezzo» доцільніше використовувати здебільшого прийом проблемності, то в другому випадку віддаємо перевагу емоційності, аби досягти поставленої мети.

В обох творах піднімається проблема єдності людини з природою. Сучасні школярі, які надзвичайно гостро відчувають негативний вплив урбанізації, наступу технічного прогресу, повинні задуматись над збереженням і примноженням багатств природи. Адже ще Г.Сковорода наголошував на важливості гармонійного життя з навколишнім середовищем. Моральна людина повинна берегти оточуючий світ не лише для себе, а й для майбутніх поколінь. Тому роботу слід так побудувати, аби учні зрозуміли, що ліричного героя з "Intermezzo" М. Коцюбинського рятує унікальна здатність сприймати і розуміти докільця, небо й землю. Письменник порушує актуальну в усі часи проблему повернення людини до

своїх праджерел (згодом М. Коцюбинський панорамно її розгорне в "Тінях забутих предків").

Тут важлива як робота над образом ліричного героя, так і над образом всеочищуючої природи. У ході аналізу твору доцільно використовувати прийом усного малювання. Створюючи характеристику героя, кожному рису аргументуємо прикладами з твору, конкретними епізодами. Так поступово вимальовується цілісні портрети. Також можна запропонувати учням диференційовану випереджуючу роботу з їх дослідження. Це реалізовується чи шляхом виконання проекту, чи написання міні-твору на тему "Гармонія людини і природи за новелою М.Коцюбинського "Intermezzo", "Психологізм образів новели "Intermezzo" М.Коцюбинського", "Ти сієш у мою душу золотий засів..." тощо. Виконання цих робіт, звісно ж, потребує консультування та контролю учителя.

Вивчення повісті "Тіні забутих предків" варто було почати із слова учителя: "Через темряву віків, глибину століть пробивається кохання, долаючи будь-які перешкоди, підіймаючи людину до зірок. Пісню кохання не може заглушити навіть смерть. У кожного є своя історія кохання, є і в нашому житті чимало Ромео і Джульєтти, кохання яких долає родинну ворожнечу чи інші серйозні життєві проблеми. І той, хто відчував закоханість, і той, хто ще не знав такого почуття, має своє уявлення про кохання".

Етап вивчення нового матеріалу стане інтригою для старшокласників, якщо поставити проблемне запитання: "Чи могло бути майбутнє у кохання Марічки та Івана?". Аби його вирішити, слід провести евристичну бесіду, де серед питань можуть бути проблемно-емоційного характеру, зокрема такі:

- Чим головні герої повісті нагадують Ромео та Джульєтту?
- Опишіть першу зустріч героїв?
- Як зародилось їх кохання? Чому вони покохали один одного?

- Чому автор дає своїм героям такі імена?
- Що поєднувало цих героїв?
- Чи можливо вивести універсальну формулу кохання?

Наскрізними при вторинному читанні та спостереженні над текстом повісті можуть стати проблемні запитання: «Чи може людина жити без коріння? В чому сила кохання? Що важливіше – матеральне чи духовне?».

Щодо етапу закріплення вивченого матеріалу учням пропонується здійснити елементи компаративного аналізу співзвучних творів – повісті М.Коцюбинського "Тіні забутих предків" та драми-феєрії Лесі Українки "Лісова пісня" через роботу у малих групах. Так, у проекті "Живі предки", виконаному у рамках тренінгу "Intel. Навчання для майбутнього", я пропоную створити 6 груп, кожна з яких виконуватиме окреме завдання:

- Скласти план характеристики Мавки. (1 група).
- Скласти план характеристики Марічки. (2 група).
- Простежити спільні та відмінні риси Лукаша та Івана Палійчука. Скласти діаграму Вена. (3 група).
- З'ясувати, що спільного між образами Палагни, матері Лукаша та Килини (4 група).
- Пояснити роль образу природи у творах. (5 група).
- Схарактеризувати мовний колорит. (6 група). [10].

У процесі співставлення персонажів варто робити акценти на тих рисах , що мають бути притаманні сучасній високодуховній особистості.

Також важливим етапом реалізації виховної мети буде робота із використанням прийому незакінченого речення: "Кохання для героїв – це...". Його можна реалізувати шляхом роботи в парах. Зокрема, одна частина

класу описуватиме цю проблему для пари "Іван та Марічка", а інша – "Юра та Палагна".

Таким чином, на завершальному етапі вивчення твору важливо прийти до висновку, що головних героїв поєднує висока гармонія їх душ. Адже вони

- тонко відчували все оточуюче,
- довір'я, любов і добра воля,
- творчі натури,
- серця билися в унісон,
- кохання стало рушійною силою їхнього життя,
- єдина любов на все життя,
- кохання, яке пройшло випробування, не тільки розлукою, але й смертю,
- їхнє кохання не було б сірою буденністю, якщо б вони залишилися жити.

Отже, в повісті "Тіні забутих предків" М. Коцюбинського зображено кохання трагічне, але незнищенне. Закоханих не зупинили ні давня ворожнеча родичів, ні сили природи. І хоча кінець повісті трагічний, але в ньому звучить музика високих почуттів, що перетворила звичайні стосунки гуцульських хлопця й дівчини в легенду.

Всеперемагаюча сила кохання, оспівана нашим видатним земляком, має закласти в душі старшокласників мрію про власні високі почуття, бережливе ставлення до свого обранця (обраниці), потребу в удосконаленні власного духовного світу.

Окрема увага звертається на те, що в повісті використано багатий фольклор Гуцульщини, відображені звичаї, обряди й традиції українців-

гуцулів, прекрасну, дику, природу Карпатських гір, а багатий духовний світ героїв протиставлений досить жорстоким реаліям світу. Тут варто також провести паралель із "Лісовою піснею", адже в драмі-феєрії гама почуттів, картини природи, відображення міфічного світу передана досить чітко. Варто зазначити, що в обох творах замальовується побут, звичаї, обряди, народний досвід, вірування, збереглося багато старовини. Простежується витoki духовного життя різних епох, поєднання язичницьких і християнських елементів, фантастичних уявлень з практичним досвідом.

Завершальним етапом стане вирішення наскрізної проблеми, поставленої перед учнями на початку вивчення теми, шляхом обговорення узагальнюючих питань: «Чи може людина жити без коріння?», «Чи вічна моя душа?», «В чому сила кохання?», «Що важливіше – гроші чи почуття?» [10] тощо. Дискусійна ситуація сприятиме формуванню моральних цінностей старшокласників.

Отже, уроки з вивчення життєпису та творчості Михайла Коцюбинського в контексті літературної освіти повинні бути зорієнтовані на розвиток не лише читацької культури і художнього смаку у школярів, насамперед, вони мають сприяти формуванню адекватного світогляду, громадянських позицій, національної самосвідомості творчої особистості, що в цілому відзначає всебічно розвинену, гармонійну, моральну, гуманну, духовно багату людину, яка зможе повністю реалізуватись у сучасному світі.

Література:

1. http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/state_standards/.
2. Разумцева, Г.І. Морально-етичні погляди українського народу за фольклорними джерелами: аксіологічний аспект. Автореф. Дис...канд. філософ. наук: 09.00.07 / Г.І.Разумцева; Ін-т філософії ім.. Г.С.Сковороди НАН України. – К., 2004. – 18 с. – укр.

3. http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869088/
4. Пойда, О.А. Формування моральних цінностей у старшокласників при вивченні життєпису письменника (на матеріалі вивчення біографії Михайла Коцюбинського) // Літературознавчі студії: [Текст]: Збірник наукових праць. – Вип. 8. – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2013. – С. 531–543.
5. Горький, М. М.М.Коцюбинський // Спогади про Михайла Коцюбинського/ М.Горький – К.: Дніпро, 1989. – 279 с.
6. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська література. 5-12 класи./ Кер. проекту М.Г.Жулинський, заг. ред. Р.В.Мовчан. – К.-Ірпінь: Перун, 2005. – 201 с.
7. Коцюбинський М.М. Твори в двох томах. / М.Коцюбинський. – К.: Наукова думка, 1988.
8. <http://www.ukrlib.com.ua/bookszl/printthebookzl.php?id=360&bookid=0&sort=0>
9. Степанишин, Б.І. Виховання учнів на прикладі життя і творчості М.Коцюбинського // Михайло Коцюбинський у школі. – К.: Радянська школа, 1966. – 198 с.
10. <http://wiki.iteach.com.ua>